BARTOSZ JUSZCZAK

Uniwersytet Wrocławski

Wrocław, Polska

Gwara warszawska jako medium w procesie zapożyczania z języka rosyjskiego do polszczyzny

Polsko-rosyjskie i rosyjsko-polskie kontakty językowe datuje się na przełom XV i XVI wieku¹. Językowe oddziaływania wzajemne w zakresie ilości, intensywności i kierunków były zróżnicowane, w zależności od okresu historycznego. Oddziaływania rosyjskie na język polski najsilniejsze były w wieku XIX oraz w drugiej połowie wieku XX (okres radziecki). Na znaczenie wieku XIX w tych kontaktach wskazywali różni badacze polscy, na przykład Danuta Buttler² oraz Zofia Kurzowa³. Problem pożyczek proveniencji rosyjskiej w języku polskim został szczegółowo opisany przez wielu polskich, lecz także zagranicznych rusycystów. Należy tu wspomnieć o Halinie Karaś, która w artykule poświęconym rusycyzmowi słownikowym przedstawiła rys kontaktów językowych, charakterystykę ilościową i jakościową oraz analizę semantyczną pożyczek rosyjskich, poczynając od pożyczek siedemnastowiecznych, a skończywszy na najnowszych, stwarzając tym samym podstawowy opis problematyki⁴.

Przenikanie elementów rosyjskich (leksemów i wzorców gramatycznych) do polszczyzny odbywało się przede wszystkim na zasadzie bezpośredniego kontaktu. Oceniając charakter tych kontaktów oraz intensywność zapożyczeń rosyjskich

¹ A. Pihan-Kijasowa, *Z dziejów najstarszych wpływów języka rosyjskiego na polszczyznę*, „Poznańskie Studia Polonistyczne” 9 (29), Seria Językoznawcza, 2002, s. 131–145.

² D. Buttler, *Nowsze zapożyczenia rosyjskie w języku polskim*, „Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne Filii UW w Białymstoku, Humanistyka” 2, 1973, s. 5–34.

³ Z. Kurzowa, *Prace językoznawcze ze studiów nad współczesną polszczyzną kresową*, Kraków 2007, s. 14.

⁴ H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie ogólnej — historia i współczesność*, „Poradnik Językowy” 5, 2007, s. 25–43.

do języka polskiego, można zauważyć, że w relacjach rosyjsko-polskich miały miejsce również przypadki kontaktu pośredniego, w którym elementy rosyjskie wchodziły do polszczyzny ogólnej za pośrednictwem medium. Mam tutaj na myśli grupę rusycyzmów, które przeniknęły do języka polskiego poprzez tak zwaną gwara warszawską. Szczegółowy i stale aktualny opis kontaktu pośredniego między różnymi językami (lub ich formacjami) przedstawił Jacek Fisiak⁵. Opisał on teoretyczny aspekt zjawiska zapożyczania pośredniego na przykładzie pożyczek angielskich. Wyrazy obce mogą bowiem przenikać do języka docelowego w formie niezmienionej (importacja) lub przechodzić proces, w którym nabierają cech wyrazu rodzimego (substytucja). Medium, jakie stanowi gwara warszawska, czyli ogniwo pośrednie w procesie zapożyczania, należy traktować jako najważniejszą część kontaktu złożonego. W opisywanej sytuacji gwara warszawska występuje jako autonomiczny system komunikacyjny, który był zwrócony jednocześnie ku dwóm strukturom językowym i który można opisać za pomocą opozycji „aktywny vs. pasywny”. Przede wszystkim system ten był zwrócony (1) ku strukturze rosyjskiej, z której czerpał określone elementy leksykalne i gramatyczne. Etap ten ma charakter aktywny (gwara warszawska jest biorcą), a w jego trakcie *rossica* ulegały substytucji oraz ewoluowały w zakresie semantyki lub pragmatyki użycia. Jednocześnie, jako fenomen polski, gwara warszawska była zwrócona (2) ku strukturze polskiej, która ze względu na rozliczne okoliczności posiłkowała się zasobami gwary. Etap ten z punktu widzenia gwary warszawskiej ma charakter bierny, gdyż występuje ona tu wyłącznie w roli dawcy, jest rezerwuarem dostarczającym polszczyźnie ogólnej określonych środków wyrażania.

Podążając za Fisiakiem, możemy więc przedstawić złożony model procesu zapożyczania w następujący sposób:

a strzałka wskazuje kierunek zapożyczania oraz oddalanie się od wzorca, jakim jest język rosyjski⁶.

Jednocześnie dla pełności obrazu chciałbym wskazać, że jeżeli na opisywane zjawisko spojrzymy z innej perspektywy i będziemy je interpretować wyłącznie w perspektywie procesów w polszczyźnie (a nie kontaktów międzyjęzykowych),

⁵ J. Fisiak, *Złożony kontakt językowy w procesie zapożyczania z języka angielskiego do polskiego*, „Język Polski” 42, 1962, s. 286–294.

⁶ *Ibidem*, s. 288.

to zapożyczanie rossików przez polszczyznę ogólną można będzie zakwalifikować jako tak zwane zapożyczanie wewnętrzne⁷.

Gwarę warszawską traktuję jako ważny w historii polszczyzny fenomen językowy ze względu na to, że reprezentuje ona język miasta stołecznego, pełniącego ważne funkcje społeczne i kulturowe, a także łączy ze sobą gwarę socjalną z gwarą terytorialną. Gwara warszawska zaczęła się kształtować z końcem XVIII wieku na podłożu gwar północnomazowieckich, jednakże największy jej rozwój datuje się na drugą połowę XIX wieku. Omawiana gwara stanowiła mowę mieszkańców Warszawy, nieposługujących się językiem literackim. Jej ewolucja była związana z rozkwitem kapitalizmu, uprzemysłowieniem, napływem okolicznej ludności do miasta i wytworzeniem się nowych stosunków społecznych⁸. Dialekt miejski Warszawy był w trakcie swojego rozwoju otwarty na oddziaływania zewnętrzne, zapożyczał obcą leksykę, a także przejmował inne struktury językowe (gramatyczne, morfologiczne czy fonetyczne) z języków obcych. Bliższe zaznajomienie się z materiałem leksykalnym i gramatycznym pozwala na stwierdzenie, że największa część wpływów obcych przypada właśnie na język rosyjski, za „słabsze” pod tym względem należy uznać język niemiecki, francuski i jidisz.

Słownictwo gwary zostało skodyfikowane przez Bronisława Wieczorkiewicza w *Słowniku gwary warszawskiej XIX wieku*. Materiału do tego opracowania dostarczyły sprawozdania z rozpraw sądów grodzkich, wypowiedzi warszawian (przede wszystkim reprezentantów dołów społecznych: proletariatu, lumpenproletariatu, rzemieślników i drobnomieszczaństwa) oraz artykuły prasowe tamtego okresu. Słownik Wieczorkiewicza rejestruje około 9300 jednostek leksykalnych i gramatycznych, a analizując jego zawartość, można stwierdzić, że *rossica* liczą 264 jednostki, co stanowi około 3% całego zasobu leksykalnego gwary. Przytoczone dane liczbowe potwierdzają tezę, że wpływy języka rosyjskiego były w gwarze warszawskiej najsilniejsze. Opisywany stan rzeczy wynika z faktu, że znajdująca się pod zaborem rosyjskim Warszawa podlegała silnej presji rusyfikacyjnej, przez co różne postacie języka rosyjskiego (również pisanego w formie szyldów, reklam i wywieszek⁹) były obecne w życiu codziennym miasta i języku mówionym mieszkańców¹⁰.

⁷ O wewnętrznych zapożyczeniach frazeologizmów w języku polskim (np. na linii gwary miejskiej i język młodzieżowy — język ogólny) zob. np. A. Lewicki, A. Pajdzińska, *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 326. Inny przykład wewnętrznej migracji wyrazów (z języka ogólnego do dialektów) omawia Marian Wójtowicz — *idem*, *Z badań nad zapożyczeniami leksykalnymi z języka polskiego w narzeczu północnorosyjskim*, [w:] *Scripta Manent — res novae*, red. S. Puppel, T. Tomaszewicz, Poznań 2013, s. 579–587.

⁸ Por. M. Bogucka, *Dzieje kultury polskiej do 1918 roku*, Wrocław 1987, s. 320–326.

⁹ Por. A. Tuszyńska, *Rosjanie w Warszawie*, Warszawa 1992.

¹⁰ Przenikanie żywiołu rosyjskiego do języka mówionego miast i miasteczek Królestwa Polskiego (przede wszystkim ze względu na wymogi administracyjne i szkolnictwo) stanowiło ważny budulec dialektów miejskich tych ośrodków; por. M. Doroszkiewicz, *Wpływy wschodniosłowiańskie w gwarze miejskiej Supraśla*, „*Slavica Wratislaviensia*” 29, 1984, s. 57–61.

Zagadnienia dotyczące ustalenia, w jakim stopniu i zakresie gwara warszawska stanowiła medium zapożyczeń rosyjskich do języka polskiego, nie znalazły się do tej pory w sferze zainteresowań językoznawców i nie doczekały się kompleksowego opracowania. A przecież jest oczywiste, że również czynniki pozajęzykowe (napływ ludności, mieszanie się użytkowników języka, liczne zmiany miejsca zamieszkania) odegrały ważną rolę w przenikaniu słów obcych z gwary warszawskiej do ogólnego języka polskiego. Warto tu na marginesie wspomnieć, że podobne zjawisko przenikania elementów obcojęzycznych przez dialekt miejski Poznania do języka ogólnego odnotowują badacze tego dialektu¹¹.

Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim stopniu gwara warszawska była medium (pośrednikiem) w procesie przenikania elementów rosyjskich do szeroko rozumianej polszczyzny. Ustalając korpus takich rossików, zwrócę uwagę zarówno na aspekty ilościowe, jak i jakościowe, wskazując na ich walory semantyczne oraz funkcjonalne. Taki ogląd pozwoli na pokazanie specyfiki tej grupy rusycyzmów.

Trudnością w przeprowadzeniu szczegółowej analizy jest brak odpowiednich narzędzi badawczych pozwalających na precyzyjne prześledzenie wszystkich dróg przenikania rossików do polskiego języka ogólnego w kontaktach bezpośrednich lub pośrednich przez gwarę warszawską. Zasadniczy problem polega jednak, w moim przekonaniu, na rozgraniczeniu rosyjskich zapożyczeń pośrednich od bezpośrednich, które dotarły do polszczyzny bez medium.

Postępowanie badawcze skierowane na ustalenie, które *rossica* egzystujące wcześniej w gwarze warszawskiej przeniknęły do szeroko rozumianej polszczyzny, składać się będzie z dwóch etapów i zasadza się na ekscerpcji słownikowej. **Pierwszy etap** będzie polegał na przefiltrowaniu rosyjskiego korpusu z gwary warszawskiej (264 jednostki leksykalne) przez dane pięciu współczesnych słowników języka polskiego¹². Procedura taka pozwoli na ustalenie, jakie *rossica* gwary są współcześnie rejestrowane przez leksykografię polską i jaki jest ich status. W **etapie drugim**, po ustaleniu, które *rossica* występują w tekstach pisanych związanych z gwarą warszawską, nastąpi weryfikacja powstałego korpusu w oparciu o dodatkowe parametry o różnym zakresie i statusie lingwistycznym.

¹¹ Por. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, *Studia nad polszczyzną miejską Poznania*, Poznań 2009, s. 125–131. Z przeprowadzonych obserwacji wynika, że przez medium, jakie stanowi dialekt miejski Poznania, mogło dochodzić do przenikania elementów obcojęzycznych (genetycznie niemieckich) do zasobu leksykalnego języka polskiego, np. *kinderbal* i *przypominać się*. W grę mogą wchodzić (już jako pożyczki wewnętrzne z dialektu miejskiego Poznania) również *bauer*, *prowadzić się* i *szczypanka*.

¹² Podobną metodę ekscerpcji słownikowej zastosowały w swoich dociekaniach A. Piotrowska i M. Witaszek-Samborska (por. przypis 11).

Etap I

Pierwszym słownikiem jest *Słownik języka polskiego PWN*¹³, z którego wynotowałem 33 *rossica*, rejestrowane wcześniej u Wieczorkiewicza:

1) rzeczowniki: *bałagan, bania, chandra, chuligan, część, człowiek, czyn, dola, dorożka, draka, dwór, dzieło, głodówka, kopiejka, kot, likwidacja, marka, ochrona, parkiet, puch, puszka, rubaszka, szynel, wiorsta, wysyłka, zakąska;*

2) przymiotniki: *akuratny, korzenny, ryży;*

3) czasowniki: *rugać, taszczyć, wybyć, wyjść.*

Inny słownik języka polskiego pod redakcją Mirosława Bańki¹⁴ rejestruje z kolei 15 leksemów pochodzenia rosyjskiego, pokrywających się z danymi ze słownikiem Wieczorkiewicza:

1) rzeczowniki: *bałagan, burżuj, chandra, chuligan, czort, kibitka, pierepalki, rubaszka, żołdat, sotnia, szynel, ukaz, wiorsta, żul;*

2) przymiotniki: *rubaszny.*

Słownik języka polskiego pod redakcją Mieczysława Szymczaka¹⁵ zawiera 28 pożyczek rosyjskich, które wcześniej rejestrował słownik Wieczorkiewicza. Są to:

1) rzeczowniki: *baraban, chandra, chuligan, dorożka, kibitka, knut, naczalstwo, nary, ochrona, odstawka, rubaszka, pieriepałka, żołdat, sotnia, stupajka, swołocz, ukaz, szynel, wiorsta, zsyłka, żulia, żulik;*

2) czasowniki: *bradiażyć się, rugać, zrugać;*

3) przymiotniki: *kazionny;*

4) przysłówki: *ciut;*

5) wykrzyknienia: *won!*

Część pożyczek rosyjskich przeniknęła również do polskiego języka potocznego. Ze *Słownika polszczyzny potocznej*¹⁶ wynotowałem 22 leksemy pochodzenia rosyjskiego znanych mi z gwary warszawskiej. Należą do nich:

1) rzeczowniki: *bumaga, chandra, draka, gieroj, Iwan, Kitajec, naczalstwo, pieriepalki, sobaka, swołocz, wańka;*

2) czasowniki: *bradiażyć, chandryczyć się, osobaczać, rugać, taskać, zabra-diażyć;*

3) przysłówki: *abarot, abarotno, toczka w toczkę;*

4) wykrzyknienia: *paszoł won!, won! paszoł won!*

W *Słowniku gwar przestępczych* Klemensa Stępniaaka¹⁷, który prezentuje jedną ze środowiskowych odmian języka polskiego (gwara więzienna i słownictwo

¹³ L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2012, dalej: PWN.

¹⁴ *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1–2, Warszawa 2000, dalej: ISJP.

¹⁵ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1999, dalej: SJP.

¹⁶ J. Anusiewicz, J. Skawiński, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa-Wrocław 1998, dalej: SPP.

¹⁷ K. Stępniaak, *Słownik gwar przestępczych*, Kraków 2013, dalej: SGP.

świata przestępczego), odnalazłem 13 pożyczek rosyjskich, które wcześniej funkcjonowały w gwarze warszawskiej:

1) rzeczowniki: *część, karaul, komandirówka, ochrana, ochrona, odinoczek, odsiadka, puszka, skidka, stupajka, swołocz, turma, wypiska.*

Podsumowując zaprezentowaną ekscerpcję słownikową, przedstawię *rossica* obecne we wszystkich badanych słownikach, wraz z oznaczeniem źródła, w którym występują. Zostały one pogrupowane przez pryzmat liczby rejestracji w badanych źródłach leksykograficznych. Parametr częstotliwości rejestracji w słownikach jest w podobnych zestawieniach bardzo ważny, gdyż daje wyobrażenie o statusie badanego leksemu:

4 rejestracje *chandra* (PWN, ISJP, SPP, SJP) — 1 leksem;

3 rejestracje *chuligan* (PWN, ISJP, SJP), *ochrona* (PWN, SGP, SJP), *pie-repalki* (ISJP, SPP, SJP), *rubaszka* (PWN, ISJP, SJP), *rugać, zrugać* (PWN, SPP, SJP), *swołocz* (SPP, SGP, SJP), *szynel* (PWN, ISJP, SJP), *wiorsta* (PWN, ISJP, SJP) — 9 leksemów;

2 rejestracje *balagan* (PWN, ISJP), *bradiażyć, zabradiażyć* (SJP, SPP), *część* (PWN, SGP), *dorożka* (PWN, SJP), *draka* (PWN, SPP), *kibitka* (ISJP, SJP), *naczalstwo* (SPP, SJP), *puszka* (PWN, SGP), *soldat* (ISJP, SJP), *sotnia* (ISJP, SJP), *stupajka* (SGP, SJP), *ukaz* (ISJP, SJP) — 13 leksemów;

1 rejestracja *abarot* (SPP), *abarotno* (SPP), *akuratny* (PWN), *bania* (PWN), *baraban* (SJP), *bumaga* (SPP), *burżuj* (ISJP), *bradiażyć się* (SJP), *chandryczyć się* (SPP), *ciut* (SJP), *człowiek* (PWN), *czort* (ISJP), *czyn* (PWN), *dola* (PWN), *dwór* (PWN), *dziewo* (PWN), *gieroj* (SPP), *głodówka* (PWN), *Iwan* (SPP), *karaul* (SGP), *kazionny* (SJP), *Kitajec* (SPP), *knut* (SJP), *komandirówka* (SGP), *kopiejka* (PWN), *korzenny* (PWN), *kot* (PWN), *likwidacja* (PWN), *marka* (PWN), *nary* (SJP), *odinoczek* (SGP), *odsiadka* (SGP), *odstawka* (SJP), *osobaczać* (SPP), *parkiet* (PWN), *paszoł won!* (SPP), *puch* (PWN), *rubaszny* (ISJP), *ryży* (PWN), *skidka* (SGP), *sobaka* (SPP), *taskać* (SPP), *taszczyć* (PWN), *toczka w toczkę* (SPP), *turma* (SGP), *wańka* (SPP), *won!* (SPP, SJP), *wybyć* (PWN), *wyjsć* (PWN), *wypiska* (SGP), *wysyłka* (PWN), *zakąska* (PWN), *zsyłka* (SJP), *żul* (ISJP), *żulia* (SJP), *żulik* (SJP) — 56 leksemów.

Przedstawiona lista *rossików* występujących zarówno w gwarze warszawskiej, jak i rejestrowanych przez niektóre słowniki języka polskiego przełomu XX i XXI wieku (77 jednostek) nie może jednak zostać potraktowana jako ostateczna odpowiedź na pytanie o to, które *rossica* weszły do polszczyzny za pośrednictwem omawianej gwary. Lista ta musi zostać dodatkowo zweryfikowana ze względu na fakt, że niektóre *rossica* rejestrowane przez słowniki mogły znaleźć się w polszczyźnie w wyniku bezpośredniego kontaktu z językiem rosyjskim (z pominięciem gwary warszawskiej). Próba weryfikacji zostanie podjęta w kolejnym etapie postępowania badawczego.

Etap II

Zanim przejdę do etapu II zaplanowanych procedur weryfikujących, podejmę próbę ustalenia, które z rusycyzmów gwary warszawskiej pojawiły się w tekstach warszawskiego wiecha, to znaczy specyficznej formy gwary warszawskiej — jej literackiej postaci, a dokładniej pisemnego naśladownictwa. Termin ten pochodzi od nazwiska polskiego satyryka, publicysty i dziennikarza Stefana Wiecheckiego, który posługiwał się gwarą warszawską, zapisując ją w swoich artykułach, felietonach, opowiadających o życiu codziennym obywateli miasta stołecznego Warszawy, o ich ciekawych, często niezwykłych zdarzeniach. S. Wiechecki w swojej twórczości opierającej się na gwarze warszawskiej używał również wielu elementów językowych pochodzenia rosyjskiego.

Halina Milejewska poświęciła wiechowi jeden ze swoich artykułów¹⁸, w którym częściowo omówiła warstwę zapożyczonych leksyki rosyjskiej z punktu widzenia gramatyki oraz funkcji stylistycznych.

Przedmiotem moich obserwacji były *rossica* gwary wykorzystane przez Wiecheckiego¹⁹. Wykscerpowana leksyka z ponad 100 felietonów Stefana Wiecheckiego liczy 50 jednostek leksykalnych i gramatycznych:

1) rzeczowniki: *awtomat, buchalter, czyn, dorożkarz, draka, drobiezgi, fotogieniec, kamasz, knoty, nachalnik, pagoda, parada, proszenie, reżisior, sakwojaż, sekundant, swoboda, swołocz, trubka, wintowka, zabradziażenie, zakąska, zaka-pior*;

2) czasowniki: *kołatać, naliwać, odkażę, przyiwanić, sobaczyć, taszczy, wygruzić, zaiwaniać, zwymysłać*;

3) przymiotniki: *inszy, kazionny, zbradziażony*;

4) zaimki: *s kiem*;

5) przysłowki: *apiać, ciut-ciut, krugom, nazad, tam i nazad, toczka w toczkę, w try miga*;

6) wykrzyknienia: *chodu, dawaj, paszoł wont, wont!*

Największą część pożyczek rosyjskich we wiechu stanowią rzeczowniki (23) i czasowniki (9). Najczęściej używane były przysłowki i wyrażenia adverbialne (7). Wszystkie są nacechowane emocjonalnie, w przeciwieństwie do ich rosyjskich ekwiwalentów.

Zdobywszy wyobrażenie o zakresie występowania gwarowych rossików w tekstach S. Wiecheckiego, można przystąpić do etapu II postępowania badawczego. Ostateczna weryfikacja listy rossików gwary warszawskiej, które rejestrowane są również we wskazanych słownikach języka polskiego, pod kątem ustalenia, które z nich weszły do polszczyzny poprzez gwarę, może zostać prze-

¹⁸ H. Milejewska, *Kilka uwag o rusycyzmach w tzw. wiechu i języku potocznym*, „Poradnik językowy” 6, 1966, s. 256–260.

¹⁹ Wykscerpowana dla potrzeb niniejszego artykułu grupa wiechizmów-rusycyzmów nie pretenduje do całościowego opracowania i przedstawienia problemu.

prowadzona w oparciu o takie parametry, jak: „środowiskowość”, „ustność” oraz „wiechowość”.

1) „**Środowiskowość**” — przynależność *rossicum* do gwar środowiskowych (argot), przede wszystkim do gwar przestępczych (kryminalna, więzienna, złodziejska), na przykład: *część, karauł, komandirówka, ochrana, odinoczka, odsiadka, puszka, skidka, stupajka, swołocz, turma, wypiska*²⁰.

2) „**Ustność**” — przynależność *rossicum* do mówionej odmiany polszczyzny potocznej w wersji nieoficjalnej (zwanej również rejestrem swobodnym lub — jak pisała Teresa Skubalanka — nurtem „średnim” i „niskim” języka mówionego²¹), gdzie *rossica* pełnią funkcję ekspresywnych znaków wartościujących (z szerokim wachlarzem aksjologii negatywnej do obelżywości i wulgarności włącznie), na przykład: *abarot, abarotno, bumaga, chandra, chandryczyć się, draka, gieroj, Iwan, Kitajec, naczałstwo, osobaczać, pieriepałki, rugać, sobaka, swołocz, taskać, toczka w toczkę, wańka*.

3) „**Wiechowość**” — występowanie *rossicum* w humorystycznych tekstach Stefana Wiecheckiego, które można uznać za najważniejszy kanał przenikania elementów gwary warszawskiej (w tym również niektórych elementów rosyjskojęzycznych) do polszczyzny ogólnej, na przykład: *ciut-ciut, czyn, dorożkarz, draka, kazionny, knuty, paszoł wont, sobaczyć, swołocz, taszczyć, toczka w toczkę, zabradziazenie, zakąska, wont*²².

Wymienione parametry mają różny status lingwistyczny i tym samym odmienną wagę w naszych obserwacjach. **Największą wagę** przypisywana jest ustności, która charakteryzuje wariant nieoficjalny języka mówionego. W tej najważniejszej społecznie odmianie języka²³ rodzą się innowacje, przez nią wchodzi do języka najwięcej elementów obcych oraz język ogólny styka się z dialektami wszystkich typów. Warto zwrócić uwagę, że dwie ostatnie cechy odmiany ustnej bezpośrednio wiążą się z rozpatrywanym zagadnieniem. **Najmniejszą wagę** mają wyrazy z zamocowaniem środowiskowym. Mówimy o nich tutaj ze względu na ich istnienie, aczkolwiek w dalszych rozważaniach zostaną one pominięte. „Wiechowość” ma natomiast charakter względny, a więc **wagę pośrednią**.

²⁰ O ciągłości funkcjonowania słów przejętych z gwary warszawskiej do ogólnego języka polskiego współcześnie świadczą badanie W. Skwary, która podkreśla, iż zjawisko przenikania słów pochodzenia gwarowego do języka ogólnego jest jak najbardziej możliwe i ma swoje odzwierciedlenie w rzeczywistości; por. W. Skwara, *Grypserka jako specyficzny rodzaj komunikacji*, [w:] *Antropologia komunikacji. Od starożytności do współczesności*, red. M. Zadka et al., Wrocław 2015, s. 216–219.

²¹ Por. T. Skubalanka, *Rola języka mówionego i pisanego*, [w:] *Język polski. Poprawność — Piękno — Ochrona*, red. S. Urbańczyk, Bydgoszcz 1969, s. 12–13.

²² Z licznych tekstów Stefana Wiecheckiego wynotowałem również wiele innych rossików (niewchodzących do listy 77 jednostek), np.: *awtomat, buchalter, czyn, dorożkarz, draka, drobierzgi, fotogieniec, kamasz, knoty, nachalnik, pagoda, parada, prośzenie, reżisior, sakwojaż, sekundant, swoboda, swołocz, trubka, wintowka, zabradziazenie, zakapior, zakąska*.

²³ A. Furdal, *Językoznawstwo otwarte*, Opole 1977, s. 151–153, 181.

Uwzględnienie powyższych parametrów („środowiskowość”, „ustność”, „wiechowość”) daje podstawę do nakreślenia ostatecznej listy rossików, które weszły do języka ogólnego przez medium gwary warszawskiej. Zawiera ona 40 jednostek, które zostały pogrupowane zgodnie z parametrem określającym częstotliwość ich występowania we wspomnianych słownikach, co może zostać potraktowane jako znak stopnia zadomowienia się pożyczki w polszczyźnie:

- 1) *rossica* rejestrowane przez 4 słowniki: *chandra* ‘zniechęcenie do życia’ (1);
- 2) *rossica* rejestrowane przez 3 słowniki: *ochrana* ‘ochrona, Wydział Bezpieczeństwa’; *pieriepalki* ‘nieporozumienia’; *rugać* ‘kłać, wymyślać’ (3);
- 3) rusycyzmy rejestrowane przez 2 słowniki: *część* ‘cyrkuł policyjny’; *dorożkarz* ‘woźnica dorożki’; *draka* ‘awantura’; *naczelstwo* ‘kierownictwo, zwierzchność’; *puszka* ‘armata’; *stupajka* ‘żandarm wojskowy’; *swołocz* ‘kryminaliści, ludzie o małej wartości moralnej’; *wont!* ‘precz’; *zabradziazenie* ‘włóczęgostwo’ (9);
- 4) rusycyzmy rejestrowane przez 1 słownik: *abarot* ‘na odwrót’; *abarotno* ‘odwrotnie’; *bumaga* ‘pismo urzędowe’; *chandryczyć się* ‘sprzeczać się’; *ciut-ciut* ‘trochę, mało, niewiele’; *czyn* ‘wysoki urząd, godność’; *gieroj* ‘bohater’; *Iwan* ‘żandarm wojskowy’; *karaul* ‘warta, straż więzienna’; *kazionny* ‘rządowy’; *Kitajec* ‘chińczyk’; *knuty* ‘kańczug rosyjski, rodzaj broni’; *komandirówka* ‘rozkaz, polecenie służbowe’; *odinoczka* ‘pojedyncza cela’; *odsiadka* ‘kara więzienia’; *osobaczać* ‘wyzwać kogoś’; *paszoł wont* ‘wynocha, precz’; *skidka* ‘skrócenie kary więziennej’; *sobaczyć* ‘kłać, kłamać’; *sobaka* ‘pies’; *taskać* ‘ciągnąć’; *taszczyć* ‘wlec’; *toczka w toczkę* ‘kropka w kropkę, identycznie’; *turma* ‘więzienie’; *wańka* ‘rodzaj kieliszka do wódki, rosyjska lalka, zabawka’; *wypiska* ‘sposób dokonywania zakupów’; *zakąska* ‘przekąska, najczęściej do alkoholu’ (27).

Przedstawiona lista, będąca wynikiem dwuetapowej procedury badawczej i zawierająca *rossica*, które weszły do polszczyzny ogólnej poprzez gwarę warszawską, ma charakter otwarty i może podlegać modyfikacjom, gdyż oparta jest wyłącznie na danych słownikowych, bez uwzględnienia na przykład ekscerpcji tekstowych²⁴. Nieostrość tej listy wynika przede wszystkim z braku instrumentów badawczych, za pomocą których dałoby się precyzyjnie odróżnić pożyczki „gwarowe” (= pośrednie) od pożyczek bezpośrednich, których w polszczyźnie

²⁴ Omawiane w artykule wyrazy proveniencji rosyjskiej nie są jednorodne z punktu widzenia ich szczegółowej charakterystyki lingwistycznej. Oprócz „czystych” zapożyczeń na listach znalazły się również wyrazy lub ich znaczenia utworzone według wzorców rosyjskich. Chodzi o kalki semantyczne (np. *część*, *parkiet*) oraz kalki słowotwórcze (np. *głodówka*, *odsiadka*, *zakąska*), które — ze względu na odmienną mechanizmów ich zaistnienia — powinny zostać omówione osobno. Jednak ze względu na przyjętą w niniejszym artykule perspektywę oglądu leksykalnego (a także ze względów praktycznych) zostały one potraktowane na równi z zapożyczeniami klasycznymi. Zastosowane kryterium „leksykalne” polega na pokazaniu, jaka leksyka rosyjska oraz leksyka powołana do życia na wzór rosyjski (dwa rodzaje kalk) funkcjonowała (w różny sposób i w różnym zakresie) w tak specyficznej przestrzeni komunikacyjnej, jaką była gwara warszawska.

potocznej (prymarnie mówionej) również nie brakuje²⁵. Ogólnie można powiedzieć, że leksemy niniejszej listy, odnosząc się prymarnie do warunków bytowania i życia dołów społecznych Warszawy, przedstawiają „warszawskie” oddolne spojrzenie i ocenę specyfiki przedmiotowej i instytucjonalnej państwa rosyjskiego reprezentowanego przez warszawską administrację gubernialną. Dla współczesnych Polaków stanowią one formę pamięci o tamtych czasach i porządkach, lecz jednocześnie służą jako składniki komunikatów o specjalnym statusie.

Ze względu na to, że wyrazy te należą do różnych porządków, w korpusie można wydzielić kilka dominant tematyczno-semantycznych (świat przestępczy, formy relacji z władzą, nazwy zawodów, działalność partyjno-konspiracyjna), które reprezentowane są różną liczbą leksemów (od 2 do nawet 12 jednostek).

Wydaje się jednak, że bardziej przydatnym dla opisu i charakterystyki tego obszaru słownictwa polskiego będzie ogląd funkcjonalny, który prawdopodobnie pozwoli na pokazanie specyfiki tej grupy rossików. Dokonując oglądu przedstawionych leksemów przez pryzmat ich funkcjonalności, utworzono dwa podzbiory, które profilują ten korpus i pokazują jego najistotniejsze rysy. Są to: **(1)** słownictwo odnoszące się do relacji międzyludzkich oraz **(2)** przysłówki i wyrażenia adverbialne.

Do grupy **(1)** zaliczymy: *chandryczyć się, drażnić, osobaczyć, paszół wont!, pieriepałki, rugać, sobaczyć, wont!*, które stanowią wartościujące nominacje konfliktowych relacji międzyludzkich, lecz także działań werbalnych o charakterze agresywnym, implikujących wysoki stopień kategoryczności. Do obszaru „komunikacji negatywnej” należą również *rossica: gieroj* (z oryginalnym akcentem oksytonicznym) oraz *swolocz*. Wszystkie elementy tego podzbioru stanowią nośne i dosadne ekspresywizmy zawierające oceny emocjonalne oraz cechujące się jednoznacznie negatywną aureolą aksjologiczną.

W skład grupy **(2)** wejdą: *abarot, abarotno, ciut-ciut, toczka w toczkę*. Na jednostki z tego podzbioru pragnę zwrócić szczególną uwagę, gdyż *rossica* o podobnej funkcji i formie przeniknęły do polszczyzny mówionej bezpośrednio. Te inne formacje pochodzenia rosyjskiego o podobnym znaczeniu i pragmatyce to: *apiać, bez poł litra nie razbieriesz, iść w odstawkę, krugom, pożywiom uwidim, ruki po szwam!, w drebiezgi, w pijanom widzie, w try miga, tiszje jediesz dalsze budiesz*. Wyrażenia te nadają wypowiedziom specyficzny charakter, gdyż są sygnałami zarówno oralności, jak i potoczności w jej wymiarze swobodnym.

Podsumowując rozważania o gwarowych rossikach w polszczyźnie mówionej, stwierdzam, że to właśnie przedstawione przysłówki i grupy adverbialne stanowią najbardziej charakterystyczną grupę omawianych zapożyczeń. W przywoływanym wcześniej słowniku B. Wiczorkiewicza w gwarze warszawskiej od-

²⁵ M. Marszałek podczas analizy leksyki polszczyzny potocznej wyróżnił ok. 60 leksemów proveniencji rosyjskiej, w tym 5: *abarotno, brodiaga, pieriepałki, tiurma, toczka w toczkę*, obecnych również w gwarze warszawskiej; por. M. Маршалек, *Русизмы в польской разговорной речи: прагматический аспект*, „Русский язык за рубежом” 2, 2009, s. 71–76.

notowałem 13 przysłówków rosyjskich (na 264 *rossica*, co stanowi 4,9% ogółu), a we współczesnej mówionej polszczyźnie potocznej znajduje się 15 takich jednostek. Dla sprawdzenia zakresu, szerokości i częstotliwości ich występowania we współczesnych tekstach sięgnąłem również do danych internetowych. Według stanu na 25 kwietnia 2016 roku wyszukiwarka PELCRA rejestrowała użycie 12 (z 15) przytoczonych przysłówków w wielu kontekstach użycia (od 4 przez 5, 10, 25 i nawet do 38)²⁶. Wyrażenia te podlegają systemowej polonizacji w zakresie fonetyki i morfologii, są nośnikami różnorodnych funkcji pragmatycznych i czekają na całościowe opracowanie²⁷.

Stworzenie precyzyjnych list różnych zapożyczeń rosyjskich w języku polskim nie jest proste, ponieważ nie możemy mieć całkowitej pewności co do tego, jaką drogą pożyczki rosyjskie przenikały do języka polskiego. Do tej pory nie zostały określone parametry pozwalające na ustalenie pełnego korpusu i tym samym na dokładną analizę jednostek leksykalnych, za pomocą których moglibyśmy stwierdzić, że dany leksem przeniknął poprzez medium warszawskie. Potoczna codzienna polszczyzna jest otwarta na wyrazy środowiskowe, slangowe czy gwarowe o silnym ładunku emocjonalnym, o czym świadczy między innymi stała obecność wyrazów pochodzenia rosyjskiego w polszczyźnie potocznej.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, zestawień i obliczeń, podejście do gwary warszawskiej i jej zasobów słownikowych nie może mieć charakteru statycznego i zamkniętego, ponieważ odegrała ona określoną rolę i miała realny wpływ na zasoby leksykalne języka polskiego w jego wersji mówionej. W kontekście rozważań na temat polsko-rosyjskich i rosyjsko-polskich relacji językowych gwara warszawska powinna być stale w centrum uwagi i badań szczegółowych.

Bibliografia

- Anusiewicz J., Skawiński J., *Słownik polszczyzny potocznej*, PWN, Warszawa-Wrocław 1998.
 Bogucka M., *Dzieje kultury polskiej do 1918 roku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1987.
 Buttler D., *Nowsze zapożyczenia rosyjskie w języku polskim*, „Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne Filii UW w Białymstoku, Humanistyka” 2, 1973.
 Doroszkiewicz M., *Wpływy wschodniosłowiańskie w gwarze miejskiej Supraśla*, „Slavica Wratislaviensia” 29, 1984.
 Drabik L., Kubiak-Sokół A., Sobol E., *Słownik języka polskiego PWN*, PWN, Warszawa 2012.
 Fisiak J., *Złożony kontakt językowy w procesie zapożyczania z języka angielskiego do polskiego*, „Język Polski” 42, 1962.
 Furdal A., *Językoznawstwo otwarte*, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział II Języka i Literatury, Opole 1977.
Inny słownik języka polskiego, red. M. Bańko, t. 1–2, PWN, Warszawa 2000.

²⁶ Por. P. Pęzik, *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. Narodowy Korpus Języka Polskiego*, red. A. Przepiórkowski *et al.*, Warszawa 2012.

²⁷ Niektóre z wymienionych przysłówków omawia H. Milejkowska, *op. cit.*, s. 259–260.

- Karaś H., *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie ogólnej — historia i współczesność*, „Poradnik Językowy” 5, 2007.
- Kurzowa Z., *Prace językoznawcze ze studiów nad współczesną polszczyzną kresową*, Wydawnictwo TAiWPN Universitas, Kraków 2007.
- Lewicki A., Pajdzińska A., *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
- Маршалек М., *Русизмы в польской разговорной речи: прагматический аспект*, „Русский язык за рубежом” 2, 2009.
- Milejkowska H., *Kilka uwag o rusycyzmach w tzw. wiechu i języku potocznym*, „Poradnik Językowy” 6, 1966.
- Pęzik P., *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. Narodowy Korpus Języka Polskiego*, red. A. Przepiórkowski *et al.*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2012.
- Pihan-Kijasowa A., *Z dziejów najstarszych wpływów języka rosyjskiego na polszczyznę*, „Poznańskie Studia Polonistyczne” 9 (29), Seria Językoznawcza, 2002.
- Piotrowicz A., Witaszek-Samborska M., *Studia nad polszczyzną miejską Poznania*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009.
- Skubalanka T., *Rola języka mówionego i pisanego*, [w:] *Język polski. Poprawność — Piękno — Ochrona*, red. S. Urbańczyk, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz 1969.
- Skwara W., *Grypserka jako specyficzny rodzaj komunikacji*, [w:] *Antropologia komunikacji. Od starożytności do współczesności*, red. M. Zadka *et al.*, Oddział Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 2015.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, PWN, Warszawa 1999.
- Stępiak K., *Słownik gwar przestępczych*, Oficyna Wydawnicza Mireki, Kraków 2013.
- Tuszyńska A., *Rosjanie w Warszawie*, Interim, Warszawa 1992.
- Wieczorkiewicz B., *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*, PWN, Warszawa 1966.
- Wójtowicz M., *Z badań nad zapożyczeniami leksykalnymi z języka polskiego w narzeczu północno-rosyjskim*, [w:] *Scripta Manent — res novae*, red. S. Puppel, T. Tomaszewicz, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2013.

Warsaw urban dialect as the medium in the process of borrowing the words of Russian origin into Polish language

Summary

This article shows Warsaw urban dialect as the medium in the process of borrowing the words of Russian origin into Polish language. The research materials collected by author were filtered through chosen parameters of various linguistic status. The final list of *rossica* (40 lexical items) includes several thematic-semantic dominants and adverbs and adverbial expressions. They undergo systemic polonization and fulfill various pragmatic functions.

Keywords: *rossicum*, Warsaw urban dialect, inter-lingual contact, intralingual loan-word, intra-lingual borrowing

Varšavská městská mluva jako médium v procesu přejímání slov ruského původu do polštiny

Obsah

Článek se zabývá varšavskou městskou mluvou jako médiem v procesu přejímání slov ruského původu do polštiny. Shromážděný materiál byl profiltrován pomocí vybraných parametrů s různým lingvistickým statutem. Konečný seznam rusismů (40 lexikálních jednotek) zahrnuje několik tematicko-sémantických dominant, a také příslovce a adverbiální fráze, které se systémově asimilují a také jsou nositeli různých pragmatických funkcí.

Klíčová slova: rusismus, varšavská městská mluva, interjazykový kontakt, vnitřní přejímka, vnitřní přebírání